

νά αἴρη τὰς ἀντιφάσεις καὶ ἀντινομίας νά ἀποτελέσῃ δ' ἀληθῆ τινα σκοπὸν ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Θὰ ἠδυνάμεθα νά λάβωμεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὡς πραγματικότητι τὸ σύνολον τῶν κατ' ἀντιθέσεις παρουσιαζομένων φαινομένων ὑπὸ τύπον πνευματικῆς ζωῆς, φύσεως καὶ συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐχομεν ὅμως τότε τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν—λόγω τῶν ἀντιθέσεων—ἀληθῆ ἀντίληψιν τῶν σχέσεων αὐτῆς κατὰ τρόπον ἱκανοποιούντα τὰς αἰτιώδεις ζητήσεις καὶ τὰς ἄλλας ἀπαιτήσεις τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου. "Ο,τι δ' ἄλλοτε ἐλέχθη περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἀληθοῦς καὶ συνολικῆς ταύτης πραγματικότητος δὲν ἰσχύει καθόλου ἢ ἐν μέρει σήμερον, καὶ ὅ,τι τώρα λέγεται δὲν θὰ ἰσχύῃ εἰς τὸ μέλλον. Ἐπομένως ὅ,τι ἄλλοι πρὸ ἡμῶν ἐθεώρουν ἀληθές δὲν θεωροῦμεν ἡμεῖς—καθόλου ἢ ἐν μέρει—σήμερον καὶ ὅ,τι σήμερον ἐπιβάλλεται ὡς ἀληθές δὲν θὰ ἰσχύῃ αὔριον. Ὡστε ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι δυνατὸν νά εἶναι ἀπόλυτος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλὰ σχετικὴ πέντοτε καὶ ἐφ' ἴσον ἀποτελεῖ συμφωνίαν καὶ ἁρμονικὴν σχέσιν τῶν ἐκείνατε ἀντιλήψεων κατ' ἑαυτὰς καὶ πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, τὴν πραγματικότητά.

δ'. Λί θεωρίαι περὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων (Association).

Ἡ περὶ γενέσεως τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἀντιλήψεων θεωρία τῆς ὀλιστικῆς καὶ τῆς καθαρῶς ἐμπειρικῆς κατευθύνσεως ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, συμπληροῦται καὶ διὰ τῆς θεωρίας περὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων καὶ τῶν λοιπῶν ψυχικῶν φαινομένων. Εἰς τὸ ζήτημα δὲ τοῦτο, πλὴν τῆς νεωτέρας ἐρβαρτιανῆς ψυχολογίας, κατέγινε καὶ ὀλόκληρος σχεδὸν ἡ Ἀγγλικὴ ψυχολογία, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Locke ἀκόμη ἐγκύψισα εἰς τὰς συνδέσεις τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ διὰ τοῦτο κατὰ παράδοσιν σχεδὸν πάντοτε εἰς τὴν λύσιν τῶν τοιούτων προβλημάτων ἀφροσιωθεῖσα.

Ἡ περὶ συνδέσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων θεωρία ἐπιβαλλομένη κατ' ἀνάγκην ἐκεῖ ὅπου ἐμπειρικῶς γίνεται προσπάθεια νά ἀναλυθῇ καὶ νά ἐρμηνευθῇ ὁ ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς βίος, ἀποτελεῖ συνήθως τὸ κύριον γνώρισμα τῆς ἐμπειρικῆς κατευθύνσεως ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, διότι ἢ τοιαύτη μόνον κατεύθυνσις ἀποφεύγουσα τὰς μεταφυσικὰς ὑποθέσεις, εἶναι ὑποχρεωμένη νά καταφύγῃ εἰς ἑτέρας ὑποθέσεις κατ' ἀναλογία πρὸς τὰς ἐν τῇ φύσει ἀλληλεπιδράσεις τῶν ἀντικαιμένων συμβαινούσας καὶ ἐρμηνευούσας ὑποσδήποτε τὰς σχέσεις καὶ ἀλληλεπιδράσεις τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Εἰς τὸν σχηματισμὸν τοιούτων περὶ συνδέσεων τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὑποθέσεων συντελεῖ πλὴν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ

ανάγκη τοῦ προσδιορισμοῦ καὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς ἐνότητος τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐν τῷ Ἐγώ. Διὰ τοῦτο, ὅπου γίνεται προσπάθεια νὰ ἐρμηνευθῇ ἐμπειρικῶς ὁ ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς βίος δι' ἀναλύσεως εἰς τὰ στοιχεῖα καὶ τῆς συνθέσεως ἐκ τούτων, ἐμφανίζεται ἡ περὶ συνδέσεων θεωρία. Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης, τὰ αἰσθητά καὶ τὰς ἐκ τούτων «μοῦσας» (ἐντυπώσεις) προσπαθεῖ νὰ συνδέσῃ διὰ τῶν «ἀπὸ τοῦ ὁμοίου», «τοῦ ἀντιθέτου», «τοῦ σύνεγγυς» καὶ «κατὰ διαδοχὴν» νόμων του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔχομεν τὴν μνήμην ἐρμηνευομένην ὡς σύνδεσιν διαδοχικὴν τῶν ἐντυπώσεων, τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου βεηγουμένην διὰ συνδέσεως μορφῆς, σχήματος καὶ τόπου κλπ. Τὴν ἔννοιαν περὶ συνδέσεων τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀπαντῶμεν ἀκολούθως εἰς τὸν Thomas Hobbes, John. Locke, τὸν Berkeley, καὶ εὐρίσκομεν αὐτὴν ἰδίως κυριαρχοῦσαν εἰς τὰς θεωρίας τοῦ David Hartley καὶ τοῦ David Hume. Παρὰ ταῦτοις ἡ σύνδεσις (assoziation) θεωρεῖται ὡς ἡ σπουδαιότερα ψυχικὴ λειτουργία, ἐφ' ὅσον μάλιστα καὶ ἡ ψυχὴ παρὰ τοῦ Hume λαμβάνεται ὡς «δέσμη παραστάσεων» καὶ ὡς ἔννοια συνδεδεμένου τινος συνόλου. Ἡ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ φαινόμενα καὶ ἀντικείμενα τῆς φύσεως, τὰ ἐκ συνδέσεων καὶ συγχωνεύσεων προκύπτοντα, λαμβανομένη τοιαύτη σύνδεσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων, κυριαρχεῖ βεβαίως ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ὡς ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῶν ἀναλύσεων καὶ συνθέσεων καὶ ὡς μόνος τρόπος ἐρμηνείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὅταν πρόκειται νὰ παραχθῶσι ταῦτα ἐκ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων ἀπ' εὐθείας ἢ τῇ μεσολαβήσει τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν πρόκειται περὶ παραγωγῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀπ' εὐθείας ἐξ αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων ἀναζητοῦνται αἱ συνδέσεις εἰς τὰ κέντρα ὅπου συγκεντροῦνται αὐτὰ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ τῶν νεύρων. Ἐφ' ὅσον ὅμως αἱ ἐντυπώσεις καὶ τὰ αἰσθητά ὑφίστανται ἐσωτερικὴν ἐπεξεργασίαν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς λεγομένης αἰσθήσεως, τότε τὸ συνδετικὸν κέντρον μεταφέρεται εἰς ταύτην. Ὁ Hartley ἀναζητεῖ διὰ τοῦτο τὸ κέντρον τῶν συνδέσεων εἰς τὰς κινήσεις τὰς τρομοειδεῖς τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων, ἐνῶ ὁ Hume ἀπέδιδε τὰς συνδέσεις εἰς οὐσιώδη γενικὴν ιδιότητα τῆς ψυχῆς ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐμπειρικὴν διαπίστωσιν τοῦ συμβαίνοντος.

Ἡ ἀπὸ τοῦ Hartley φυσιολογικὴ ἀπόδειξις τῶν συνδέσεων στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν παραδοχὴν, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐντυπώσεις καὶ οἱ ἐρεθισμοί, ἀφίνουσιν ἴχνη εἰς τὸ κεντρικὸν ὄργανον. Τὰ ἴχνη ταῦτα ὅμως δὲν ἐννοοῦνται ἀπλῶς ὡς ἀποτελέσματα ἐπιδράσεων, ἀλλὰ

λαμβάνονται καὶ ὡς παρίοντες πάσης νέας ψυχικῆς λειτουργίας καὶ καταστάσεως. Ἡ ὄρασις ἰσχυροῦ φωτός ἀφίνει φυσιολογικῶς ἐντύπωσιν τοῦ φωτός, εἶδωλον, ἔχουσ τῆς ἐπιδράσεως ἐντυπούμενον. Ὅπως ὁμοῦς ἐνταῦθα συμβαίνει, οὕτω καὶ διὰ συχνῆς συγκρίσεως καὶ μετρήσεως χωρικῶν σχέσεων ἀποκτῆ ὁ ὀφθαλμὸς τὴν ἰκανότητα ἀκριβοῦς μετρήσεως καὶ συγκρίσεως, ὅποτε δὲν πρόκειται περὶ ἀπλοῦ τύπου ἢ ἔχρους, ἀλλὰ περὶ διαθέσεως ἐνεργητικῆς προκαλουμένης ἐκ τῶν ἐντυπώσεων. Ἡ κόρη καὶ οἱ μῦς τοῦ αὐτοῦ ἐξησκημένου ὀφθαλμοῦ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὁμοια πρὸς τὴν κόρη καὶ τοὺς μῦς μὴ ἐξησκημένου ὀφθαλμοῦ, ἢ ἐνεργητικῆ ὁμοῦς διαθέσεως καὶ ἢ ἰκανότητος τοῦ πρώτου εἶναι πολὺ ὑπερτέρα τοῦ δευτέρου. Διὰ τοῦτο νὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ τις τὴν ἰκανότητα ταύτην εἰς τὰ ἐξ ἐντυπώσεων προελθόντα ἔχρη ἐν τῷ κεντρικῷ νευρικῷ συστήματι, ὅπου ἀπολήγει τὸ νεῦρον τῆς ὀράσεως. Καὶ ἂν τεθῆ οὕτω τὸ ζήτημα, τότε πάντα τὰ νομιζόμενα ἔχρη ἐξ ἐντυπώσεων εἶναι τοιαῦτα ἀσκήσεις καὶ διαθέσεις πρὸς ἐνέργειαν, οὐδεμίαν ἄλλην μεταβολὴν ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ προκαλοῦσαι. Ὅπως νεῦρόν τι ἢ μυϊκὸν σύστημα ἐξασκούμενον δὲν μεταβάλλεται ὀργανικῶς, διαφέρει ὁμοῦς κατὰ τὴν ταχύτητα καὶ ἀκρίβειαν τῆς ἐνεργείας καὶ ἀντεπιδράσεως, οὕτω καὶ τὰ νομιζόμενα ἔχρη ἐν τῷ κέντρῳ δὲν εἶναι, εἰμὴ τοιαῦτα διαθέσεις τῶν ὀργάνων. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται ἔχουσι μεγίστην σχέσιν πρὸς τὰς συνδέσεις ὡς ἀποτελέσματα φυσιολογικῶν ἀσκήσεων. Ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι οὐδεμία παράστασις συμβαίνει ἄνευ ἐρεθισμοῦ τοῦ κεντρικοῦ αἰσθητηρίου, τότε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ προῦποθέσωμεν, ὅτι αἱ ἐπιδράσεις τῆς φυσιολογικῆς ἀσκήσεως, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὰς λειτουργίας τῆς ἀγωγῆς καὶ ἀποδόσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ παίζουσι σπουδαῖον ρόλον, καὶ εἰς τὰς παραστάσεις ὄχι ὀλιγώτερον ἐπιδρῶσιν. Πᾶς ἐρεθισμὸς κεντρικῆς αἰσθητικῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐγκεφάλου, κατ' ἀνάγκην, συμρώνως πρὸς τὰς ιδιότητας τῆς οὐσίας τῶν νεύρων, πρέπει νὰ ἀφίνη διάθεσιν πρὸς ἐπανάληψιν τοῦ ἐρεθισμοῦ. Οὕτω ὁ πρότερος ἐρεθισμὸς συνδέεται πρὸς τὸν ὕστερον, ὅσω περισσότερον δὲ ἐγκεφαλικά κέντρα ἀνατομικῶς καὶ φυσιολογικῶς συνδέονται πρὸς ἀλλήλα τόσω περισσότερον συνδέονται πρὸς ἀλλήλας καὶ αἱ λειτουργίαι καὶ ἐντυπώσεις δι' αὐτῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀναλογεῖ πρὸς τὴν κατ' ὁμοιότητα σύνδεσιν ἢ λειτουργία τῆς ἀμέσως ἀσκήσεως δι' ἐπαναλήψεως τοῦ ἐρεθισμοῦ, καὶ πρὸς τὴν σύνδεσιν ἐκ συμπλοκῆς τῶν παραστάσεων ἢ λειτουργία τῆς συγχρόνου ἀσκήσεως δύο ἢ περισσοτέρων ἑγγυὲς ἀλλήλων κέντρων. Ὅπως ἢ ἀσκήσις μῦωνος κατ' ὄρισμένην κίνησιν εὐνοεῖ τὴν ἐπανάληψιν τῆς κινήσεως ταύτης, ὅταν ἐκ νέου

προκληθῆ ἢ λειτουργία τοῦ αὐτοῦ μῦθου, οὗτοι διευκολύνει ἐν αἰσθημα-
 ῖ ἂντλήψις τὴν ἐπανάληψιν ὁμοίου προηγουμένου αἰσθήματος ἢ ἀντι-
 λήψεως, δηλαδὴ ὁ νέος ἐρεθισμὸς ἐνισχύεται παρὰ τῆς ὑπολειφθείσης
 διαθέσεως, καὶ ὅπως ἐν μέλῳ ἀσκούμενον προκαλεῖ τὴν ἀσκησιν καὶ
 ἑτέρου πλησιέστερου καὶ συγγενοῦς αὐτῷ, οὕτω καὶ αἰσθημὰ τι ἀμέσως
 ἢ ἐμμέσως προκαλεῖ πλησιέστερον καὶ συγγενές, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν
 γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν. Οὕτω γίνεται προσπάθεια νὰ ἀποδειχθῆ φυ-
 σιολογικῶς ἡ σύνδεσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων κατὰ τὰς στοιχειωδε-
 στάτας αὐτῶν ἐκφάνσεις ἐρεθισμοῦ καὶ ἀντιδράσεως, ἐξ ὧν κατόπιν ἐρ-
 μηνεύεται ἡ σύνδεσις τῶν ἐρεθισμῶν καὶ ἐντυπώσεων ὡς πρὸς τὸ πά-
 σχον ὑποκείμενον διαδοχικῶς ἢ χρονικῶς καὶ συγχρονικῶς ἢ χωρικῶς.
 Καθίσταται δ' ἀπαραίτητος ἡ ἔννοια τῶν συνδέσεων, διότι ἄλλως ἀδύ-
 νατον νὰ ἐγκωθῆ συνείδησις ἀνεξαρτήτως αἰσθημάτων καὶ ἐντυπώσεων
 σχηματιζομένη. Ἐὰν δὲ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, ὅπως καὶ ὁ σχηματισμὸς
 παραστάσεων ἄνευ αἰσθημάτων, τότε θὰ καθίστατο ἀκατανόητος ἡ δη-
 μιουργία παραστάσεως καὶ συνειδήσεως ἄνευ συνδέσεως χρονικῆς καὶ
 χωρικῆς τῶν ἐξ αἰσθημάτων ἐπιδράσεων καὶ ἐντυπώσεων. Ὅτι ὅμως
 συμβαίνουν συνδέσεις, περὶ τούτου εἶναι πεπεισμένη ἡ ἐμπειρικὴ αὐτῆ
 ψυχολογία τόσον ἐκ τῆς πειραματικῆς ἐρεῖνης τῶν αἰσθητηρίων, ὅσον
 καὶ ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τῶν ἐν ἡμῖν ψυχικῶν φαινομένων δι' αὐ-
 τοπαρατηρησίας. Μόνον τὰ διάφορα εἶδη τῶν συνδέσεων καὶ αἱ λεπτο-
 μέρεια αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξερευνηθῶσι φυσιολογικῶς καὶ πα-
 ρατηρηθῶσιν ἐν τῷ ἐγχειρίῳ.

Ἡ ἑτέρα ἀπὸ τοῦ D. Hume καθαρῶς ἐμπειρικοψυ-
 χολογικὴ θεωρία περὶ συνδέσεων, δὲν λαμβάνει τὰς φυσιο-
 λογικὰς ἀναλογίας καὶ τὰς ἀνατομικὰς σχέσεις ὡς βάσιν, ἀλλ' ὀρμᾶται
 ἀπὸ τῶν συνδέσεων τῶν ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων, τὰς ὁποίας ἀνα-
 λύουσα εἰς γνωρίσματα καὶ ἀπλᾶς ἐντυπώσεις διὰ τούτων παρακολου-
 θεῖ τὰς συνδέσεις αὐτῶν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ τοὺς νόμους τῶν
 συνδέσεων, εἰς οὓς κατὰ φυσικὴν συνέπειαν δύναται νὰ στηριχθῆ καὶ ἡ
 ἀνάπλασις, ἡ μνήμη κλπ. Τὰ ἀποτελοῦντα διὰ συνδέσεων τὰ σύνθετα
 ψυχικὰ φαινόμενα μέρη, ἀναλύονται περαιτέρω καὶ εὐρίσκονται τὰ στοι-
 χεῖα, τὸ αἰσθημα καὶ ἡ παράστασις, εἰς τὰ ὁποῖα διακρίνονται διάφορα
 εἶδη συνδέσεων, ἐξ ὧν προκύπτει ὁ μηχανισμὸς τῆς διανοητικῆς λειτουργ-
 γίας δι' ἀφαιρέσεως καὶ συνδέσεως γνωρισμάτων παραστάσεων καὶ ἐν-
 νοιῶν καὶ συνδέσεως ἢ χωρισμοῦ αὐτῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι περὶ
 τῶν εἰδῶν τούτων τῶν συνδέσεων διάφοροι ἀντιλήψεις ἐπεκράτησαν, ἡ
 ἀρχὴ ὅμως αὐτῶν εἶναι μία, ἐπ' ὅσον πρόκειται περὶ φαινομένων συμφω-

νούτων και συμπικτόντων κατά τούς ὄρους και τήν ἰδιαιτέραν αὐτῶν σύστασιν, δῆλαδή ἐφ' ὅσον παραστάσις λ. χ. ὡς τοιοῦτον φαινόμενον παρουσιάζει σύνθεσιν ἐποπτεϊῶν, σύνθεσιν χρονικῶν και χωρικῶν σχέσεων και συνθηκῶν, τὰς ὁποίας δι' ἀναλύσεως εὐρίσκομεν. Τὰ εἶδη ταῦτα τῶν συνδέσεων ὁ Hume διακρίνει εἰς τρία, ἤτοι εἰς τήν καθ' ὁμοιότητα σύνδεσιν, εἰς τήν χρονικήν ἀκολουθίαν και χωρικήν σχέσιν και εἰς τήν καθ' αἰτίαν και ἐπίδρασιν σύνδεσιν. Ἀκολουθοῦσιν ὅμως κατόπιν πλεῖστα ἐκδοχαὶ αὐτῶν και διάφοροι διαιρέσεις προκαλούμεναι ἰδίᾳ ἐκ τοῦ δυσκόλου τῆς ἐρμηνείας τῶν συνδέσεων διὰ τῆς μνήμης ἢ τῶν συναισθημάτων, ἅτινα ἐπηρεάζουσι τὰς μνημονικὰς και διαδοχικὰς καθαρῶς συνδέσεις.

Ἄμφοτεράι αἱ κατευθύνσεις αὗται ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν συνδέσεων τῶν ψυχικῶν φαινομένων συνεχίζονται μέχρι τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, εἰς τήν ὁποίαν αἱ συνδέσεις, ὡς ψυχοφυσικαὶ λειτουργίαι και παράγοντες τῶν ψυχικῶν φαινομένων, κατέχουσιν τήν πρώτην θέσιν. Ἡ διαφορὰ ἐπικρατεῖ μέχρι τῶν σημερινῶν χρόνων, καθ' ὅσον αἱ συνδέσεις ἄλλοτε μὲν ἀποδίδονται εἰς ψυχικὰ καθαρῶς φαινόμενα, ἄλλοτε δὲ εἰς φυσιολογικὰς σχέσεις και λειτουργίας. Ὁ James Mill (1773—1836) ἀποδίδει εἰς τὰς συνδέσεις μᾶλλον πνευματικὴν καθαρῶς χαρακτῆρα. Ἐκ τῶν στοιχείων sensations (αἰσθήματος και συναισθήματος=feelings) και ideas (ιδεῶν, παραστάσεων, πνευματικῶν εἰκόνων) διὰ συνδέσεων παράγει πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα και ἀναγνωρίζει ἐν μόνον εἶδος συνδέσεως (association) τὸ τῆς σχέσεως κατὰ τόπον και χρόνον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου αἱ παραστάσεις συνδέονται διαδοχικῶς ἢ κατὰ παραλληλίαν και συγχρονικῶς. Τὴν καθ' αἰτίαν και ἀποτέλεσμα σύνδεσιν τοῦ Hume ἀποδίδει ὁ J. Mill εἰς σταθερὰν διαδοχίαν, τὴν δὲ καθ' ὁμοιότητα και διαφορὰν, εἰς τὴν ἐν αὐτῇ τῇ οὕτω συνδεομένην παραστάσει ἀναπτυσσομένην σύγκρισιν και διάκρισιν. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς στηρίζεται και ἡ περὶ καταστάσεων τῆς συνειδήσεως και διαδοχικῶν σχέσεων, ὁμοιοτήτων και διαφορῶν, θεωρία και τοῦ John Stuart Mill (1806—1873) καθὼς και τοῦ Alex. Bain (1818—1903). Κατὰ τὸν Stuart Mill ἡ σύνθεσις τῶν παραστάσεων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἔξιν τῶν φυσικῶν σωμάτων, ὁ δὲ νόμος τῶν συνδέσεων τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἐξ ἴσου σπουδαίως πρὸς τὸν φυσικὸν νόμον τῆς βαρύτητος. Αἱ παραστάσεις, καθ' αὐτόν, ἐνέχουσιν ἰδιότητος ἔξεως και ἀπώσεως, συγχωνεύσεως και διακρίσεως, δυνάμει τῶν ὁποίων τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα ἐνοῦνται εἰς νέα φαινόμενα ἀπαράλλακτα ὡς συμβαίνει ἐν τῇ χημείᾳ. Διὰ τοῦτο ὁμιλεῖ και περὶ ψυχικῆς χημείας και πιστεύει ὅτι ὁρέποτε θὰ

εὐρεθῶσιν ἀσφαλεῖς νόμοι τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὅπως εὐρέθησαν καὶ διὰ τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα. Ὁ Αἰ. Bain, μαθητὴς τοῦ John Stuart Mill, πλησιάζει πρὸς τὰς νεωτέρας θεωρίας περὶ συνδέσεων τὰς ψυχοφυσικὰς, διότι προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ψυχολογικὴν καὶ τὴν φυσιολογικὴν ἀποψιν περὶ συνδέσεων, θεωρῶν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ὡς δύο ἀπόψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος. Αἱ πνευματικαὶ συνδέσεις ἐπομένως πρέπει νὰ ἔχουν τὸν λόγον των εἰς παραλλήλους ὀργανικὰς καὶ φυσιολογικὰς καὶ αὗται νὰ προκαλοῦν τὴν ἐξ ἀπλῶν ψυχικῶν φαινομένων συγκρότησιν συνθέτων. Εἶναι δὲ ὄχι μόνον διανοητικῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ συναισθηματικαὶ αἱ συνδέσεις καὶ βουλευτακαί, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὰς συνδέεται ὅ,τι ἀπασχολεῖ τὸν συναισθηματοῦν βίον μᾶλλον καὶ προκαλεῖ τὴν ἐπίδρασιν βουλήσεως καὶ διαφέροντος. Οὕτω διὰ τοῦ Bain παραμερίζεται κάπως ὁ πλήρης μηχανισμὸς τῆς ἀγγλικῆς ψυχολογίας καὶ τονίζεται ἡ σημασία τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ διαφέροντος διὰ τὰς ψυχικὰς συνδέσεις καὶ τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν ἣν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατόπιν, ὁ W. Wundt θεωρεῖ ὡς σπουδαιότατην ιδιότητα τῆς λειτουργίας συνειδήσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Διὰ τὸν Bain τὸ ἀπλούστερον στοιχεῖον τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἀποτελεῖ ἡ μυϊκὴ αἰσθησις, ἅπου εὐρίσκονται αἱ σχέσεις σωματικῶν καὶ ψυχικῶν λειτουργιῶν. Αἱ μυϊκαὶ αἰσθήσεις εἴτε ἐξ ἐλευθέρων, εἴτε ἐξ αὐτοματικῶν κινήσεων, ἀποτελοῦσι τὸ πρῶτον ψυχικῶν φαινόμενον. Ἡ κίνησις προηγεῖται τῆς αἰσθήσεως καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ἀνεξίτητος παντὸς ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ. Κίνησις δ' ἐνέργεια ἢ δύναμις, ἀποτελοῦσι τὸν σπουδαιότερον παράγοντα παντὸς ψυχικοῦ φαινόμενου καὶ πνευματικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος συνδέεται πρὸς τὴν φυσικὴν λοιπὴν δύναμιν καὶ φέρει τὰς ιδιότητας ταύτης (συντηρήσεως ἐνεργείας κλπ.). Αἱ κατ' ἀρχὰς ἀσκοποι καὶ αὐτόματοι κινήσεις ἢ κατ' ἀντανάκλασιν, διὰ τῶν συνδέσεων καὶ τῆς ἐμπειρίας μεταβάλλονται εἰς σκοπίμους κινήσεις ἐξαρτωμένας ἐκ τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Τρεῖς κυρίας πνευματικὰς ιδιότητας διακρίνομεν κατὰ τὴν λειτουργίαν συνειδήσεως: 1) Τὴν τοῦ διακρίνειν (discrimination), 2) Τὴν τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ὁμοιοτήτων, 3) Τὴν τοῦ συγκρατεῖν τὰς παραστάσεις. Προκύπτουσι δ' ιδιότητες αὗται ἐκ τῶν συνδέσεων: 1) κατὰ χρόνον καὶ χῶρον καὶ 2) κατ' ὁμοιότητα. Αἱ συνδέσεις εἶναι ἀπλαῖ καὶ σύνθετοι. Ἀπλῶς ὀνομάζει ὁ Bain τὰς διαδοχικὰς καὶ μνημονικὰς, σύνθετους δὲ συνδέσεις τὰς διὰ τῆς φαντασίας καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμαις συμβαινούσας. Ἀναχωρῶν ὅμως ἐκ τῆς μυϊκῆς κινήσεως καὶ αἰσθήσεως θὰ ἄρηνεν ἄλυτον τὸ πρόβλημα τῶν παραστά-

σεων. Διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτάς: 1) διὰ κατευθύνσεως τῆς μυϊκῆς ἐνεργείας πρὸς τὰ ὑποκείμενον καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ παθητικὰ συναισθηήματα, 2) διὰ τῆς λαμβανούσης χώραν διαρκοῦς συνδέσεως ὀρισμένων συναισθημάτων καὶ ὀρισμένων μυϊκῶν ἐνεργειῶν, 3) διὰ συμφωνίας τῶν ἀνθρώπων προκειμένου περὶ ἀντικειμενικῶν ἰδιότητων καὶ ἑλλείψεως συμφωνίας προκειμένου περὶ ἐκδηλώσεως ὑποκειμενικῶν ἰδιοτήτων. Ἐκ τῆς μυϊκῆς ταύτης κινήσεως παράγει καὶ τὰ συναισθηήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὴν βούλησιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ αὐτῇ τῶν συνδέσεων παρουσιάζεται ἡ διαφορὰ, ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐκτιμῇ τοῦ πνευματικοῦ ἢ τοῦ ὀργανικοῦ, μόλις δὲ κατορθοῦται νὰ ἐξομαλυνθῇ αὕτη διὰ τῆς νεωτέρας ἀπὸ τοῦ Feshner ψυχολογικῆς. Ἀλλὰ πλὴν τῆς τοιαύτης διαφορᾶς ὡς πρὸς τὰς ἀντιλήψεις περὶ τῶν συνδέσεων, παρουσιάζεται καὶ δευτέρα, ἀπὸ τοῦ Hume καὶ τοῦ Hartley μέχρι σήμερον σχεδὸν ἐν τῇ τοιούτου εἴδους ἐμπειρικῇ ψυχολογίᾳ ἐπικρατοῦσα καὶ ἀφορῶσα εἰς τὰ εἶδη τῶν συνδέσεων, τὰ ὁποῖα, ὡς γενικά, ἀποτελοῦσι καὶ τοὺς λεγόμενους νόμους τῶν ψυχικῶν συνδέσεων. Τοιοῦτοι νόμοι ἢ εἶδη συνδέσεων κατ' ἀρχὰς ἐλαμβίνοντο τέσσαρες ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀριστοτελικῆς τετραχοτομίας, ἀργότερον ὁμοῦς οὗτοι ἢ ἐπολλαπλασιαζόντο συμπληρούμενοι διὰ λογικῶν υποδιαίρέσεων, ἢ τοῦναντίον ἐμειοῦντο καὶ ἡπλοποιοῦντο εἰς τρόπον ὥστε ἐξ ὅλων εἰς καὶ μόνος νόμος συνδέσεων καὶ ἀναπλάσεων νὰ προκύψῃ. Ὁ James Mill, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν προσπαθῶν νὰ ἀπλοποιήσῃ τοὺς νόμους καὶ τὰ εἶδη τῶν συνδέσεων, παρέδεχθη ἐπὶ τέλους τὴν συγγένειαν τῶν παραστάσεων ὡς βάσιν καὶ μάλιστα τὸ σύγχρονον (χωρικόν, τοπικόν) καὶ τὸ διαδοχικόν (χρονικόν) αὐτῶν. Ἡ κρίσις αὕτη πρὸς ἀπλοποίησιν προελθοῦσα ἐκ τῆς προϊούσης ἐρεῦνης, ὅπως καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας ἦτοί τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα, τὴν χημείαν κλπ., εὔρε πολλοὺς ὁπαδοὺς κατέληξε δὲ εἰς τὴν σύγχρονον φιλονικίαν, ἂν ἢ κατὰ διαδοχὴν καὶ παραλληλίαν σύνδεσις κυρίως ἰσχύει ἢ ἢ κατ' ὁμοιότητα. Ὁ H. Höffding ὑποστηρίζων τὸ πρῶτον εἶδος καὶ ὁ Alfr. Lehmann τὸ δεύτερον (τῆς ὁμοιότητος) διὰ τῶν ἀποδείξεων καὶ παραδειγμάτων, ἅτινα φέρουσιν ὡς πειστήρια, παρουσιάζουσιν ὑποθέσεις καὶ πιθανότητας συνδέσεων μεγάλου ἐνδιαφέροντος, ὅπως εἶναι ἢ διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ἀπόδειξις τοῦ τρόπου τῆς συνδέσεως παρὰ τοῦ Höffding. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔχομεν τὸ νεώτερον εἶδος τῶν συνδέσεων, καὶ τοῦ τρόπου ἀναπλάσεων, αἱ ὁποῖαι διὰ τοῦ W. Wundt κυρίως εἰσάγονται ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἐλεύθεραι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τῶν ἀντιθέσεων περὶ τῶν ἀνωτέρω εἶδο-

μεν και με λογικῶς και πραγματικῶς ὀρθὴν διαίρεσιν. Τοῦτο, διότι διὰ τοῦ Lotze, Ed. v. Hartmann και τοῦ W. Wundt γίνεται προσπάθεια νὰ ὀρθῶσιν αἱ ἀντιθέσεις μεταξύ ὕλισμου και ἰδεαλισμοῦ και ἐμπειρισμοῦ, λαμβάνεται δ' ὑπ' ὄψιν συνθετικὸς τις μέθοδος ἐρεύνης τῶν ψυχικῶν φαινομένων χαρακτηρίζουσα τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν και διακρίνουσα ταύτην ἀπὸ τὴν ψυχολογίαν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς συγχρόνου ψυχολογίας πραγματευόμεθα κατωτέρω. Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας πρὸ τοῦ W. Wundt ἐν σχέσει πρὸς τὰς θεωρίας τῶν συνδέσεων, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὅτι ἡ ἔννοια συνδέσεως ληφθεῖσα ἐξ ἀναλογίας τῶν χρονικῶν, χωρικῶν συνδέσεων, ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως και ἐκ τῆς προσλήψεως και ἁφομοιώσεως ἐντυπώσεων, ἀπετέλεσε τὴν ἀναγκαίαν βάσιν πάσης ἐμπειρικῆς ἐρμηνείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων και δὴ τοῦ φαινομένου τῆς μνήμης και ἀναπλάσεως. Γενικευθεῖσα και ἐπεκταθεῖσα εἰς πάντα τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου ἔφερεν εἰς τὸν σχηματισμὸν ὁρισμένων νόμων συνδέσεων και ἀναπλάσεως ὡς βλέπομεν εἰς τὸν μηχανισμόν τῶν παραστάσεων και τὴν ἀνάπλασιν αὐτῶν κατ' Ἐρβαρτον, ἢ εἰς τὰς θεωρίας τῶν ἀγγλων φιλοσόφων και ψυχολόγων.

Αἱ συνδέσεις τίθενται ὡς ἀναγκαῖαι προκειμένου περὶ ἀνασυνθέσεως ψυχικῶν στοιχείων, ὁ ἐμπειρικὸς δὲ τρόπος και ἐξ αὐτοπαρατηρησίας λαμβανόμενος και λογικῶς ἐπεξεργαζόμενος, φέρει εἰς τὸν σχηματισμὸν γενικῶν κανόνων ἢ νόμων συνδέσεως και ἀναπλάσεως ἢ ἀναπαραγωγῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Αἱ λαμβάνουσαι χώραν αὗται συνδέσεις ὅμως φέρουσι νέα ποιοτικῶς τοῦλάχιστον ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ ληφθῶσιν ὡς ἄθροισμα ἀπλοῦν τῶν στοιχείων. Ἡ ἐκ συνδέσεως τῶν στοιχείων α, β, γ, δ, προκίπτουσα νέα παράστασις (α+β+γ+δ) δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἄθροισμα. Ποιοτικῶς διαφέρει και ὡς συναίσθημα εἶναι ὅλως διάφορος τῶν μερῶν. Ποῦ ἔγκειται ἡ διαφορὰ και πῶς προκύπτει; Περὶ τούτου ὁ πρὸ τοῦ W. Wundt ἐμπειρισμὸς ἐλάχιστα λέγει περιοριζόμενος εἰς τὴν περιγραφὴν και τὴν διαίρεσιν τῶν συνδέσεων εἰς συγχωνεύσεις, ἁφομοιώσεις, συμπλοκὰς παραστάσεων, διαδοχικὰς προσλήψεις και ἁφομοιώσεις.

Διὰ τοῦτο προκαλεῖται ἕτερα κατεύθυνσις ἐν τῇ ψυχολογίᾳ και ἕτερος τρόπος ἐρμηνείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων διὰ συνθέσεως και συνδυασμοῦ τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ ἰδεαλισμοῦ, τοῦ ὕλισμου και τοῦ ἐμπειρισμοῦ.

Ἡ νέα αὕτη κατεύθυνσις ἐν τῇ ψυχολογίᾳ παραλαμβάνει ἐκ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἐκ τοῦ ὕλισμου και ἐκ τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὅ,τι ἀληθὲς και πραγ-

ματικὸν καὶ συνθέτει αὐτὸ εἰς νέον εἶδος θεωρίας περὶ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου καὶ εἰς νέον τρόπον ἐρμηνείας τῆς γενέσεως, τῆς σχέσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τῶν λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως.

Ἡ κατεύθυνσις αὕτη ἀντιπροσωπευομένη παρὰ τῶν Lotze, Ed. v. Hartmann καὶ W. Windt, κατὰ τὰς συνθέσεις δίδει πάντοτε ἀποχρώσεις πνευματικὰς ἢ ὑλικὰς εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἐκτιμῶσα κατ' ἀξίαν τὴν τε ὀργανικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ Ἐγὼ καὶ ἀφίνουσα νὰ ἐπικρατῇ ποῦ μὲν τὸ καθαρῶς πνευματικὸν καὶ ψυχικόν, ποῦ δὲ τὸ καθαρῶς ὑλικόν καὶ ὀργανικόν. Αἱ περὶ μικροκόσμου καὶ φυσιολογίας τῆς ψυχῆς θεωρίαι τοῦ Lotze, ὡς καὶ αἱ περὶ ὑποσυνειδήτου ἀντιλήψεις τοῦ Ed. v. Hartmann καὶ αἱ περὶ δημιουργικῆς ἐνεργείας θεωρίαι τοῦ W. Windt ἀποδεικνύουσι τὸν τοιοῦτον χαρακτηρισμὸν ἀληθῆ. Πλὴν ταῦτων δὲ καὶ ἡ ἐν γένει ἐξέλιξις τῆς πνευματικῆς ζωῆς διὰ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰθου αἰῶνος, παρουσιάζει καταφανῆ τὴν τάσιν πρὸς ἄρσιν τῶν ὑφισταμένων ἀντιθέσεων καὶ πρὸς δημιουργίαν ἐνιαίας ἀντιλήψεως περὶ τῆς ὑπαρχούσης πραγματικότητος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νέα ἐποχὴ ἀνατέλλει διὰ τὴν ψυχολογίαν καὶ τῆς νέας ταύτης ἐποχῆς πρόδρομος ἀναφαίνεται ἡ ἀνωτέρω συνθετικὴ κατεύθυνσις, ἡ ἀκολουθουμένη παρὰ τοῦ R. H. Lotze.

34. Αἱ ἐκ συνθέσεως καὶ συνδυασμοῦ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ ψυχολογικαὶ θεωρίαι.

α'. Αἱ ψυχολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Rud. Hermann Lotze (1817—81).

Ὁ Lotze, εἰς ἐκ τῶν σπουδαιωτέρων θεμελιωτῶν τῆς νεωτέρας καὶ τῆς συγχρόνου ψυχολογίας διαδεχθεὶς τὸν Herbart εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γοτίγγης (Göttingen), μετὰ τὸν Beneke δ' ἀκμάσας καὶ διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Hegel, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, προσπαθεῖ νὰ πληρώσῃ τὸ χάσμα μεταξὺ ὑλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἀναγνωρίζων ὀπισθεν τῆς ὕλης καὶ τῆς ζωῆς πνευματικὴν τινα ἐνέργειαν καὶ δράσιν ὡς κοινὴν ἀμφοτέρων αἰτίαν. Ἐὐὶ σημείον, εἰς τὸ ὁποῖον, κατ' αὐτόν, συναντῶνται καὶ συμπύπτουσιν αἱ ἀντιθέσεις ὕλης καὶ πνεύματος εἶναι τὸ προδιαγεγραμμένον σχέδιον ἐν τῷ κόσμῳ, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον τόσον οἱ φυσικοὶ νόμοι, ἡ ὕλη καὶ ἡ δύναμις, ὅσον καὶ ἡ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ γεννῶνται καὶ ἐξελίσσονται. Τὸ προδιαγεγραμμένον

τοῦτο σχέδιον ἐμφανίζεται τόσον εἰς τὴν σχέσιν καὶ ἀλληλουχίαν ἢ ἀλληλεπίδρασιν τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων, τῶν λειτουργικῶν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅσον καὶ εἰς τὴν σχέσιν καὶ ἀλληλουχίαν ἢ ἀλληλεπίδρασιν τῶν φαινομένων καὶ ἀντικειμένων τῆς φύσεως, τῶν διεπόντων ταῦτα νόμων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἐν γένει βίου.

Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς ἁρμονίας καὶ σκοπιμότητος παρατηρουμένη τόσον εἰς τὸν Μακροκόσμον καὶ τὸ σῆμα, ὅσον καὶ εἰς τὰς σχέσεις καὶ τὰ καθέκαστα τοῦ Μικροκόσμου, ἦτοι τοῦ ἀνθρώπου, προϋποθέτει γενικόν τινα ὅρον ὑπάρξεως, ἢ δύναμιν ζωϊκὴν, ἢ ὁποῖα διέπει τὰ πάντα καὶ ἐκδηλοῦται εἰς αὐτὰ κατὰ τε τὰς ὕλικας ἀλληλεπιδράσεις καὶ τὰς πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς ἐκδηλώσεις. Τὰ ὄντα συντηρούμενα καὶ ἀλληλεπιδρῶντα ἢ ὑπάρχοντα διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, ἀποτελοῦσιν, ἀναλόγως τῆς ὀργανικῆς αὐτῶν συνθέσεως, διαίφορον κατὰ βαθμὸν ἐκδήλωσιν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἀνοργάνου μέχρι τοῦ τελειότερου ὀργανικοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου ὁ Lotze δὲν τονίζει ὅπως ὁ Leibnitz τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ τὴν πρόσληψιν τόσον, ὅσον τὴν ἐνότητά τῆς συνειδήσεως, ὡς τὴν τελειότεραν καὶ ἀνωτέραν ἐκδήλωσιν τοῦ πολυσυνθέτου ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. (1) μηχανισμὸς καὶ οἱ διέποντες τὰ ὄντα φυσικοὶ νόμοι δὲν ἀποτελοῦσι τὸ τέλος, ἀλλὰ τὸ μέσον διεσόδου εἰς συνθετώτερόν τι καὶ ἀνώτερον. Αἱ κατὰ χῶρον καὶ χρόνον σχέσεις ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι φαινόμενον καὶ ἐκδήλωσις πραγματικότητος, ἢ ὁποῖα κατ' ἀνάγκην εἶναι πνευματικὴ, ἀποτελοῦσα τὸν κυρίως σκοπὸν πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης. Ἄλλ' ἡ πνευματικὴ αὕτη πραγματικότης ἐξ ἧς ἐξαρτῶνται καὶ εἰς ἣν φέρουσι ἡ φύσις καὶ ἡ ζωὴ, δὲν εἶναι δυνατόν ἄλλως νὰ κατανοηθῇ καὶ ἐρευνηθῇ, εἰμὴ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐν-συνειδήτου λειτουργίας καὶ ἐνότητος τῶν ἐντυπώσεων. Ἐπομένως καὶ ἐδῶ τὸ φυσικὸν καὶ τὸ φαινόμενον φέρει εἰς τὴν οὐσίαν. Φυσικὸν δὲ ἐνταῦθα εἶναι τὸ ἐξ ἀλληλεπιδράσεως τοῦ ἔξω κόσμου καὶ τῆς ψυχῆς, τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῶν αἰσθητηρίων, προκύπτον αἰσθημα καὶ ὄχι ἡ παρίστασις, ὅπως ἐνόμιζεν ὁ Herbart. Αὕτη εἶναι δευτερογενές τι περιεχόμενον ἐκ τῆς μεταπλάσεως καὶ διαμορφώσεως τῶν αἰσθημάτων. Μὲ ἄλλας λέξεις, ἢ ἄρνησις παρὰ τοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ φυσικοῦ, τοῦ φαινομένου καὶ ὀργανικοῦ, δὲν ἐξυπηρετεῖ, κατὰ τὸν Lotze, τὴν ἀλήθειαν, διότι οὐδεμία ἄλλη ὁδὸς φέρει εἰς τὸν πνευματικὸν καθαρῶς κόσμον ἀπὸ τὴν ὁδὸν διὰ τοῦ αἰσθητοῦ, τοῦ μηχανικοῦ καὶ σταθεροῦ, τοῦ φαινομένου καὶ μόνου δεδομένου. Τὸ πνεῦμα διὰ τῶν ἐκδηλώσεών του μόνον καὶ τῆς φαινομενικότητός του εἶναι προσιτὸν εἰς

την ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Συμβιβάζων οὕτω τὸν ἰδεαλισμὸν πρὸς τὸν ὕλισμὸν ὁ Lotze δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ ὅτι καὶ ὁ ὕλισμὸς ἀνευ πνευματικῆς ὑπάρξεως εἶναι τι τὸ ἀσκοπον καὶ ἀκατανόητον, εἶναι καὶ φαινόμενο ἀνευ οὐσίας. Ἄλλως τε τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἢ συνειδήσεις καὶ ἢ ἐνότης αὐτῆς διὰ τοῦ φυσιολογικοῦ καὶ ὀργανικοῦ βίου ἀποδεικνύουσι τὴν ὑπαρξίν ψυχῆς, πνευματικῆς ζωῆς. Αὕτη ἐν μὲν τῷ ἀνθρώπῳ ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῶν φυσιολογικῶν, ὀργανικῶν καὶ ψυχικῶν λειτουργιῶν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν, ἐν δὲ τῷ σύμπαντι, τῷ μακροκόσμῳ, ἐμφανίζεται ὡς ἐνώνουσα τὰς μηχανικὰς, μορφολογικὰς κλπ. σχέσεις εἰς τὸν θεόν, ὡς εἰς πνευματικὴν καθαρῶς καὶ καθολικὴν βάσιν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Lotze ἀντιπροσωπεύει ἐν εἶδος πνευματισμοῦ (Spiritualismus) καὶ παμψυχισμοῦ ἀπὸ μεταφυσικῆς ἀπόψεως. Μακρὰν ὁμῶς τοῦ νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν περὶ πνευματικῶν οὐσιῶν ἀντιλήψιν, παραδέχεται τὴν θεωρίαν τῆς ἐνεργητικότητος (aktualitätstheorie) καὶ τῆς ἀλληλεπιδράσεως, σκοπίμου ἢ μηχανικῆς, σταθερᾶς ἢ ἐλευθέρως. Οὕτω προετοιμάζει τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν νεωτάτην καὶ σύγχρονον ψυχολογίαν, τὴν ὁποίαν πλουτίζει ἐλάσης καὶ διὰ φυσιολογικῶν παρατηρήσεων καὶ παθολογικῶν κλινικῶν ἐρευνῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἱατρικῆς αὐτοῦ ψυχολογίας (Medizinische Psychologie). Ἀκολουθῶν ἰδίαν μέθοδον ἐρεύνης καὶ ἀντιπροσωπεύσιν ἰδίας ψυχολογικᾶς ἀντιλήψεις, δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰς θεωρίας τοῦ Ἐρβάρτου ἢ τοῦ Beneke. Ἐπιθυμεῖ νὰ καταστήσῃ τὴν ψυχολογίαν, φυσιολογίαν τῆς ψυχῆς ὄχι ἀπλῶς εἰς τὰς ὀργανικὰς σχέσεις τοῦ σώματος στηριζόμενος, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅλως ἰδιαίτερα τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου παρακολουθῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰρημένων ἀρχῶν, ἐπόμενον ἦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ἀπασχολήσῃ τὸν Lotze τὸ ζήτημα τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο δὲ εἰς πάντα τὰ συγγράμματα αὐτοῦ καταγίνεται εἰς τὸ ζήτημα αὐτό, ἀνευ θετικοῦ ὅμως ἀποτελέσματος. Ἡ παραδοχὴ ψυχῆς καθαρῶς πνευματικῆς καὶ ἀνεξαρτήτου τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, φαίνεται εἰς αὐτὸν ἀστήρικτος, ὅσον καὶ ἡ ἀρνησις πάσης ψυχικῆς ὄντοτης καὶ ἢ παραδοχὴ τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν ὡς ἰδιοτρόπων ἀπλῶς ἐκδηλώσεων τῆς ὀργανικῆς ἀλληλεπιδράσεως ἐν τῇ φύσει. Πρὸ παντὸς ἢ ἐνότης τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων παρουσιάζει εἰς αὐτὸν τὴν ὑπαρξίν ψυχῆς, τὴν ὁποίαν, ὡς προόρα τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου θεωρεῖ οὐσίαν, ἥτοι «πραγματικὴν μορφὴν ἐνὸς περιεχομένου» προκύπτοντος ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως ἄλλων οὐσιῶν καὶ ἀποτελοῦντος ἐνότητα. «Ἐὶς τὸ γεγονός καὶ ἀναμφισβήτητον τῆς ἐνότητος τῆς συνειδή-

σεως, ἀποτελεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ γέγονός καὶ ἀναμφισβήτητον τῆς ὑπάρξεως ψυχικῆς οὐσίας». Τὸ συμπέρασμα ὁμοῦ τοῦτο δὲν παρουσιάζει καὶ μεγάλην πρόσδον εἰς τὸν ὀρισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς. Ἀφίεται βεβαίως κατὰ μέρος ἡ Μεταφυσικὴ καὶ ἐπιζητεῖται δι' ἐμπειρικῆς ὁδοῦ ὁ ὀρισμὸς τῆς ψυχῆς. Τὸ πρόβλημα ὁμοῦ μένει καὶ πάλιν ἄλυτον, διότι καταλήγει εἰς τὸν ὀρισμὸν ὅτι ἡ ψυχὴ «εἶναι διατύπωσις φαινομενολογικῆ σημαίνουσα τὸ ἄγνωστον ἕκαστον, τὸ ὁποῖον προκαλεῖ τὰ φαινόμενα τοῦ παριστάνα, συναισθάνεσθαι καὶ βούλεσθαι». Ὁ τύπος οὗτος τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς βεβαίως δὲν εἶναι ἐκινησιακός. Διὰ τοῦτο προσπαθεῖ ὁ Lotze νὰ ἀναλύσῃ τὸ περιεχόμενον ταύτης ἐκ τοῦ ὁποῖου προκύπτουσιν οἱ εἰδικοί τοῦ ψυχικοῦ βίου νόμοι. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀρνητικόν, διότι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς, ἡ ἐνότης ἐν ταῖς παραστάσεσι, ταῖς συναισθήμασι καὶ ταῖς βουλήσεσι δὲν υποβάλλεται εἰς σταθεροὺς νόμους καὶ σταθερὰν παρὰ τήσιν, οὔτε προκύπτει ἐξ ὀρισμένων στοιχείων καὶ καθ' ὀρισμένον τρόπον. Ἡ ἐνότης τῶν παραστάσεων, τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν βουλήσεων φέρει πρὸ τοῦ ζητήματος, ἂν πρέπει νὰ ἀποδιώσωμεν αὐτὴν εἰς ἰδιαίτερον φορέα, ἢ ἂν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὰ ψυχικὰ ταῦτα φαινόμενα ὡς ἐκδηλώσεις τῆς αὐτῆς συνειδήσεως. Ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει ἔχομεν τὸ πρόβλημα: Ἡ ψυχικὴ πραγματικότης εἶναι οὐσία καὶ ὄντοτης ἢ συμβεβηκός; Ὁ Lotze εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπαντᾷ, ὅτι ἡ «ψυχὴ εἶναι φορὸς τῶν ἰδίων αὐτῆς καταστάσεων καὶ ὡς τοιαύτη ἐκδηλοῦται». Τὸν φορέα ὁμοῦ τοῦτον δὲν παραδέχεται ὡς ἰδιαίτερον τινὰ οὐσίαν, ἀλλ' ὡς ἐνότητα ἐνεργείας καὶ ἀλληλεπιδράσεως, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν ιδιότητα τῆς ψυχῆς κατ' αὐτόν. Τοῦτο δέ, διότι φαίνεται αὐτῷ ἀκατανόητον, «πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχυρίζηται τις ὅτι ἀγνοεῖ τὴν ψυχὴν, ὅταν γνωρίζῃ ἀκριβῶς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς πάσας..... ἢ πῶς δὲν εὗρισκει τις τὴν πραγματικότητα αὐτῆς εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς καὶ ἐνεργείας, εἰς τὰς παραστάσεις, τὰ συναισθήματα καὶ τὴν βούλησιν, ἀλλ' ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνεύρη τὴν πραγματικότητα αὐτῆς εἰς ὑποθετικὰς οὐσίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῆ πῶς παράγονται τὰ ἀνωτέρω θετικὰ φαινόμενα». Ἐχομεν λοιπὸν θετικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς, τὰς παραστάσεις, τὰ συναισθήματα καὶ τὴν βούλησιν, αἱ σχέσεις τῶν ὁποίων καὶ αἱ συνδέσεις, ἢ ἀνάλυσις καὶ ἡ σύνθεσις, ἐρμηνεύουσαι ταύτας, ἐρμηνεύουσαι κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ψυχὴν. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῶν διὰ τῆς ἀναλύσεως φέρει εἰς

στοιχεῖα ψυχικά καὶ τὰ στοιχεῖα εἰς τὸ προσεχέστατον πρὸς ἡμᾶς ἐκ τοῦ ψυχικοῦ βίου, εἰς τὴν σωματικὴν λειτουργίαν καὶ τὴν φυσιολογίαν τῶν αἰσθήσεων, ἤτοι εἰς τὴν σχέσιν ψυχικῶν φαινομένων καὶ φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, ἢ εἰς τὴν σχέσιν ψυχῆς καὶ σώματος.

Βάσιν τῶν σχέσεων ψυχῆς καὶ σώματος θέτει ὁ Lotze τὴν ἀλληλεπίδρασιν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ αὐτονόητον καὶ φυσικὴν ὅπως καὶ τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν σωμάτων, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὀπισθεν τούτων διακρίνει τὸ πνευματικὸν ὡς ἀνωτέραν καὶ τελευταίαν ἐνότητα. «Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον», λέγει, «ἐπανερχόμεθα εἰς φυσικοψυχικὸν μηχανισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον λαμβάνει χώραν ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ ὁμοίων μερῶν, ὅχι ὅμως θεωροῦντες τὴν ψυχὴν ὕλιστικῶς ὡς ὕλην, ἀλλὰ τὴν ὕλην ἐν γένει πνευματικῶς μεταβάλλοντες εἰς ψυχὴν ἢ εἰς ὁμογενεῖ τινα πρὸς ταύτην οὐσίαν». Ταῦτα πάντα σημαίνουνσι βεβαίως θεωρίαν μετατροπῆς τῆς φυσικῆς ἐνεργείας εἰς ψυχικὴν καὶ τάνάπαλιν καὶ συμφωνίαν τοῦ Lotze πρὸς τὸν κατὰ τὸ 1845 ἀνακαλυφθέντα νόμον ἐξελίξεως καὶ συντηρήσεως τῆς ἐνεργείας. Περὶ τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως καὶ τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας ὁ Lotze ἀποφαίνεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐμμέσως καὶ ἀρνητικῶς, διότι εἰς πᾶσαν ἀλληλεπίδρασιν ὀργανισμῶν καὶ σωμάτων διακρίνει ὀπισθεν τοῦ φαινομένου ζωϊκὴν ἢ πνευματικὴν δύναμιν καὶ πᾶσα ἐνέργεια κατ' αὐτὸν γίνεται εἰδικὴ ὅσον ἐξαρχαίται ἐκ τῶν ἀναπτυσσόντων καὶ μετατρεπόντων αὐτὴν ὀργανισμῶν καὶ τῆς διὰ τῆς λειτουργίας τούτων ἐκδηλουμένης πνευματικῆς δυνάμεως.

Ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ἀντικειμένων καὶ καταστάσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεως ψυχῆς καὶ σώματος προτύπτουσι ἐνέργειαι καὶ πάθη, ἐκδηλούμεναι εἰς τρόπον παραγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως τοῦ στοιχειωδεστάτου ψυχικοῦ φαινομένου τοῦ αἰσθήματος. Τὸ αἰσθημα, ὡς περιεκτικὸν ὄνομα τοῦ χαρακτηριστικοῦ αποτελέσματος ἐκ τῆς λειτουργίας παντὸς αἰσθητηρίου ὀργάνου, παράγεται διὰ μεσολαβήσεως τῶν ἑξῆς ὄρων: 1) τοῦ ἑξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, 2) τοῦ ἐσωτερικοῦ αἰσθητ. ἐρεθισμοῦ, 3) τῆς ἀναπτυσσούσης νευρικῆς λειτουργίας, 4) τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ νευρικοῦ ἐρεθισμοῦ ἐν τῷ κεντρικῷ ὀργανῷ, 5) τοῦ ἀσυνειδήτου ἐρεθισμοῦ τῆς ψυχῆς καὶ 6) τοῦ ἐνσυνειδήτου αἰσθήματος. Ἀργότερα ὑπεβίβασε τὰς διὰ τὴν παραγωγὴν αἰσθήματος ἀπαιτουμένας ταύτας διατυπώσεις εἰς τρεῖς, ἤτοι εἰς τὸν ἑξωτερικὸν ἐρεθισμόν, τὴν νευρικὴν λειτουργίαν καὶ τὴν λειτουργίαν συνειδήσεως ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος, θεωρῶν τὰς δύο πρώτας μετὰ τῆς λειτουργίας τῶν νεύρων ὡς ὕλικῆς φύσεως, ἐνῶ προηγουμένως προσπαθεῖ νὰ χαραῖξῃ ὁμαλήν τινα μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ὕλι-

κοῦ εἰς τὸν πνευματικόν. Ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως κρίνοντες τὴν ἑρμηνείαν ταύτην περὶ παραγωγῆς τῶν αἰσθημάτων, εὐρίσκομεν ὅτι ὁ Lotze δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀπλήν παραδοχὴν συναίσθηματος καὶ αἰσθήματος ὡς στοιχείων, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἀναλύσῃ καὶ ταῦτα εἰς τὰ ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται στοιχεῖα, ἧται τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐσωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, νευρικῆς λειτουργίας, μετατροπῆς τοῦ ἐρεθισμοῦ ἐν τῷ κεντρικῷ νευρικῷ συστήματι, προκλήσεως τῆς ἀσυνειδήτου διεγέρσεως τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἐκ-συνειδήτου αὐτῆς ἀντιδράσεως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν ἐρεθισμὸν διὰ τῆς προσοχῆς. Οὕτω διὰ τῆς φυσιολογίας τῶν αἰσθήσεων δημιουργεῖται ἡ βάση τῆς ἑρμηνείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ προάγεται ἡ ψυχο-φυσιολογία καὶ ἡ πειραματικὴ ψυχολογία διὰ τῶν John. Müller, Helmholtz, Fechner, Weber κλπ. περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐπραγματεύθημεν.

Πρὸς τὰς ἐκ τῆς φυσιολογίας τῶν αἰσθήσεων ταύτας θεωρίας, συν-δόνται παρὰ τοῦ Lotze (*Medizinische Psychologie* 1852 σελ. 230) καὶ ἀντιλήψεις ἐκ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν παραστάσεων κατ' Ἐρβαρτον, ἐξ ὧν προκύπτουσι γενικοὶ τινες κανόνες τῆς σχέσεως τῶν ἐρεθισμῶν καὶ ἐντυπώσεων πρὸς τὴν ψυχὴν, αἱ ἐξῆς: 1) Δύο ποιοτικῶς καθόλου ὅμοιοι ἐντυπώσεις ἐρχόμεναι εἰς τὴν ψυχὴν παρῴγουσι ἀπλοῦν αἰσθημα, διπλῆς ὅμως ἐντάσεως. 2) Δύο ποιοτικῶς διάφοροι, δυνάμεναι ὅμως νὰ σχετισθῶσιν ἐντυπώσεις, ἐρχόμεναι εἰς τὴν ψυχὴν, ἀναλόγως πρὸς τὸ εἶδος τῆς ψυχικῆς διεγέρσεως ἢ συμπλέκονται, ἢ ὄχι (λ. χ. χρώματα θὰ ἀφομοιοῦντο ἐὰν κατὰ χῶρον δὲν διέφερον). 3) Ἐκ πολλῶν νευρικῶν ἰνῶν, ἐὰν ἐκάστη ἤθελε νὰ λάβῃ ἴσον ποσὸν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐρεθισμοῦ, τότε ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν νευρικῶν ἰνῶν, δι' ὧν προκαλεῖται. 4) Ἐὰν σταθερὸν ποσὸν ἐρεθισμοῦ μοιρασθῇ εἰς ἀριθμὸν τινα ἰνῶν, τότε τὸ σύνολον τῆς ἐντάσεως τοῦ προ-κύπτοντος αἰσθήματος εἶναι πολὺ κατώτερον ἀπὸ τὴν ἔντασιν ἢ ὅποια θὰ προέκυπτεν ἐὰν ὅλης ὁ ἐρεθισμὸς διὰ μιᾶς ἰνὸς μετεπιβιάζετο. 5) Με-ταξὺ ἀνομοίων καὶ ἀσυγκρίτων ἐντυπώσεων (χρωμάτων καὶ τόνων) δὲν προκύπτει μέσον τι, ἀλλὰ μόνον καταμελισμὸς τῆς προσοχῆς. Οἱ γενι-κοὶ οὗτοι κανόνες ἀφορῶντες εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ αἰσθήματος, εἰς τὰς χωρικὰς σχέσεις, εἰς τὴν ἔντασιν τῶν αἰσθημάτων κλπ. προσπαθεῖται νὰ δώσωσι τὴν βᾶσιν τῆς περαιτέρω συνθέσεως τῶν ψυχικῶν φαινομέ-νων. Τὰ αἰσθήματα ἀποτελοῦσιν οὕτω τὴν σταθερὰν βᾶσιν τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ διακρίνονται τῶν παραστάσεων, αἱ ὅποια προκύπτουσιν ἄνευ τῆς συνοδείας ἐγκεφαλικῶν καὶ νευρικῶν λειτουργιῶν. Αἱ παρα-στάσεις δὲν θεωροῦνται παρὰ τοῦ Lotze, ὅπως παρὰ τοῦ Herbart, αὐτούσιοι ὄντοίτητες ὄρισμένης «ἐντάσεως» καὶ «ἀντιθέσεως», ἀλλ' ὡς

ἔμμένουσαι, ἢ μᾶλλον συγκρατούμεναι παρὰ τῆς ψυχῆς, ἐντυπώσεις, διὰ τῆς ψυχῆς δυνάμεναι νὰ ἐκανελέθωσιν εἰς τὴν συνείδησιν ἢ νὰ μὴ ἐκανελέθωσιν καὶ μάλιστα ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν κεντρικῶν ὀργάνων.

Ἡ ἐπαναφορὰ παρὰ τῆς ψυχῆς προηγουμένων παραστάσεων καὶ ἐντυπώσεων εἰς τὴν συνείδησιν γίνεται μετὰ τῶν κατὰ χρόνον καὶ τόπον συμπιπτόντων ἑτέρων φαινομένων καὶ ἐντυπώσεων. Πᾶν ψυχικὸν φαινόμενον, πᾶσα παραστάσις, συνοδεύεται καὶ ὑπὸ ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων μετ' ὧν συνυπῆρξεν. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ πάσας τὰς περιπτώσεις τῆς ἀναπλάσεως καὶ συνδέσεως. Διὰ τοῦτο εἶναι περιττοὶ οἱ ἰδιαιτέρου νόμοι, τῆς ὁμοιώτητος, ταυτότητος καὶ ἀντιθέσεως, ὅπως καὶ ἡ διάκρισις τῶν συνδέσεων εἰς συγχρονικὰς καὶ εἰς διαδοχικὰς. Ἐπειδὴ δὲ αἱ νέαι παραστάσεις εἶναι πάντοτε συνδεδεμέναι πρὸς συναισθημάτων, κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ συναισθημάτων προκαλοῦσι παραστάσεις, ὅπως καὶ αὐτὰ συναισθημάτων. «Πᾶσα ἀνάπλασις στηρίζεται εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ ἀναπλαττόμενον δὲν ἐπανέρχεται μόνον του, ἀλλὰ φέρει μετ' ἑαυτοῦ τὸ ὅλον οὐτινος μέρος ὑπῆρξεν ἄλλοτε» (Περὶ Μικροκοσμοῦ I, σελ. 242).

Ἡ ἐκ τῆς ψυχῆς, ὡς πνευματικῆς ἐνεργείας, ἐξάρτησις πάντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ αὐτοῦ τοῦ αἰσθημάτων, φέρει μετ' ἑαυτῆς πλείστας ὄσας δυσκολίας κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως αὐτῶν. Ὁ Lotze ἀκολουθῶν πιστῶς τὴν βίαν τῆς θεωρίας του, προσπαθεῖ πανταχοῦ νὰ ὑπαγάγῃ τὰς φυσιολογικὰς καὶ μηχανικὰς λειτουργίας εἰς πνευματικὰς τοιαύτας ἐπιφέρων τὴν ἀρμόζουσαν ἐρμηνείαν, ὅπως εἶδομεν εἰς τὰς παραστάσεις. Τὴν μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαν ὅμως σχετικὴν θεωρίαν ἀποτελεῖ ἡ ἐρμηνεία τῆς παραστάσεως καὶ ἐποπτείας τοῦ χώρου καὶ τοῦ ἐντοπισμοῦ τοῦ αἰσθημάτων. Ἀκολουθῶν μέσῃν ὁδῶν μεταξὺ τῆς ἐμπειρικῆς θεωρίας περὶ χώρου καὶ τῆς ἀπόψεως τοῦ λεγομένου νατιβισμού, κατ' ὃν ἡ ἔννοια τοῦ χώρου εἶναι ἔμφυτος καὶ δὲν ἀποκτᾶται ἐμπειρικῶς, ἀναπτύσσει τὴν λεγομένην θεωρίαν τῶν «τοπικῶν σημείων» (Lokalzeichen theorie) ἡ ὅποια ἐπεκράτησε καὶ ἐπὶ τοῦ Helmholtz καὶ ἐπὶ τοῦ W. Wundt. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ παραστάσις τῶν ἀντικειμένων κατὰ χώρον, εἶναι ζήτημα καθαρώς ψυχολογικόν, ἥτοι προκύπτει ἐξ ἀντιδράσεως τῆς ψυχῆς ἰδιοτρόπου πρὸς ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν. Ἄλλ' ἡ ψυχὴ ὡς οὐσία ἄνευ χώρου, μόνον ἐντατικὰς καταστάσεις φέρει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς. Διὰ τοῦτο, διὰ νὰ προέλθῃ χωρικὴ διάκρισις ἀπαιτεῖται καὶ πρόσθετος νευρικὴ λειτουργία, ἡ ὅποια προσδίδει εἰς τὸ αἰσθημα ἐν σημείον, διὰ τοῦ ὁποίου κατευθύνεται εἰς ὄρισμένον τόπον τὸ αἰσθημα καὶ ἐντοπίζεται. Τὸ συνοδεῦον πάντα ἐρε-

θισμὸν διὰ τῶν αἰσθητηρίων σημεῖον ταῦτο εἶναι διάφορον κατὰ τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανα. Πάντα ὅμως τὰ ἐντοπιζόμενα σημεῖα ἀποτελοῦσι μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς ὀρισμένους ἔξωτερικούς ἐρεθισμούς ἐσωτερικῶν ψυχικῶν ἀντιδράσεων. Ἄλλ' ἐν αἰσθημα εἶναι δυνατόν νὰ ἐντοπισθῇ ὄχι καθ' ἑαυτὸ καὶ ἀπολύτως, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς ἄλλο καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτό. Διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην ἐκ δύο αἰσθημάτων πρέπει νὰ προκύπτῃ παράλληλος καθορισμὸς ἐντοπιστικῶν χαρακτηριστῶν. Τὸ ἐντοπιστικὸν τοῦτο σημεῖον εἶναι φυσικὴ νευρικὴ λειτουργία, ἡ ὁποία σταθερῶς καὶ εἰς πᾶν μέρος τοῦ νευρικοῦ συστήματος συνδέεται πρὸς τὴν μεταβαλλομένην νευρικὴν λειτουργίαν, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὸν ἐσωτερικὸν ἐντατικὸν ἐρεθισμόν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τοπικὰ ταῦτα σημεῖα δὲν διακρίνουσι τοπικῶς μόνον τὰ αἰσθήματα, ἀλλὰ καὶ κατατάσσουσι ταῦτα σταθερῶς, διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἀποτελῶσι μέρη κανονικῆς σειρᾶς. Ἐν τῇ ἀφῆ τὰ τοπικὰ ταῦτα σημεῖα συνίστανται εἰς συστήματα συναισθημάτων ἢ μιᾶς αἰσθημάτων τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται ἐν ἡμῖν διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ. Ἐν τῇ ὁράσει ἀναφέρει ταῦτα ὁ Lotze εἰς τὴν κινήσει τοῦ ὀφθαλμοῦ. Πᾶς ἐρεθισμὸς τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ προκαλεῖ ἀντινακλαστικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία τείνει νὰ φέρῃ τὸν ἐρεθισμόν εἰς τὸ σημεῖον τῆς σαφεστάτης ὁράσεως. Αἱ συχναὶ δὲ τοιαῦται κινήσεις ἢ τὰ αἰσθήματα κινήσεων, συνδέονται πρὸς πᾶσαν ἐγτύπωσιν καὶ πᾶσα ἐγτύπωσις ἐντοπίζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν νεύρων. Ὁ διὰ φυσιολογικῆς λειτουργίας προσερχόμενος οὗτος ἐντοπισμὸς μεταφέρεται ἀκολούθως εἰς τὰ ἔξω ἀντικείμενα καὶ ἔχομεν τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν προκαλούντων τὴν νευρικὴν καὶ τὴν ψυχικὴν λειτουργίαν ἀντικειμένων. Ἡ ἔννοια τοῦ χώρου, κατὰ τὸν Lotze, προκύπτει ἐκ τοῦ ἐντοπισμοῦ καὶ τῆς συγκρίσεως τῶν αἰσθημάτων ἐν ἡμῖν διὰ νευρικῆς λειτουργίας. «Πᾶσαι αἱ διαφοραὶ χώρου καὶ αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐπὶ τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐντυπώσεων ἀντικαθίστανται δι' ἀναλόγων χωρικῶν καὶ ἐνδοφρενατικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ συνυπαρχουσῶν ἐντυπώσεων, ἐντεῦθεν δὲ πρὸς τὰ ἔξω δὲν συμβαίνει πραγματικῆς ἐξάπλωσις, ἀλλὰ μόνον ἡ παράστασις τῶν σχέσεων τούτων κατ' ἀνάγκην προκύπτει». Τὰ ἐντοπιστικὰ ἐπὶ τῶν νεύρων σημεῖα ἀποτελοῦσιν ἐπομένως τὸν ὁδηγόν, τρόπον τινά, τῇ βοήθειᾳ τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ καθορίζει τὸ εἶδος τῆς ἐποπτείας τοῦ χώρου δι' ἐντοπισμοῦ καὶ συγκρίσεως τῶν διαστάσεων πλάτους, μήκους καὶ ὕψους. Τὴν ἐποπτείαν τοῦ βάθους ἐστή-

ρίζεν ὁ Lotze κατ' ἀρχάς εἰς συνδέσεις αἰσθημάτων δράσεως καὶ ἀφῆς. Ἀργότερον ὁμοίως παρήγεν αὐτὴν μόνον ἐκ τῆς δράσεως προσεγγίσεως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Herbart, ὅτι ὁ χώρος εἶναι «εἶδος σειρᾶς» καὶ «ἡ παραστάσις αὐτοῦ ἀπαιτεῖ διαδοχικὴν ἐνεργίαν τῶν παραστάσεων». Οὐχ ἦτιον ὁμοίως ὁ Lotze δίδει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν ἐντοπισμὸν καὶ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου, εἰς τὴν αἰσθησιν τῆς ἀφῆς, ὡς ἀποδεικνύει ἡ περὶ προσανατολισμοῦ καὶ ἐντοπισμοῦ θεωρία αὐτοῦ περὶ τῶν ἐκ γενετῆς τυφλῶν.

Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ ἐντοπισμοῦ, κατὰ τὸν Lotze, καὶ ἡ σημασία αὐτῆς διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου, προσεῖλκυσε τὴν προσοχὴν πλείστων φυσιολόγων καὶ ψυχολόγων καὶ ὑπέστη διαφοροῦς παραλλαγὰς καὶ τελειοποιήσεις. Ὁ Meissner ἐμβαδύνας εἰς τὴν ἀφῆν ἀπὸ τῆς ἀπίψως ταύτης, εὔρεν ὅτι ἕκαστος ἐρεθισμὸς ἐγγίζει κατὰ δι-ἀφορον βαθμὸν ἐντάσεως πλείστα αἰσθητικὰ σημεῖα. Ἐπομένως ἐκ τοῦ διαφοροῦ τῆς ἐντάσεως προέρχεται ἡ σύγκρισις καὶ ὁ ἐντοπισμὸς. Ὁ Helmholtz ὀρίζει τὰ τοπικὰ ταῦτα σημεῖα ὡς «σημεῖα ἐν τῷ αἰσθηματι, δυνάμει τῶν ὁποίων διακρίνομεν τὸν ἐρεθισμὸν μιᾶς θέσεως ἀπὸ τὰς μὴ ἠρεθισμένας θέσεις, ἀνεξαρτήτως τοῦ ποσοῦ καὶ ποιοῦ τοῦ αἰσθηματος, περὶ τῆς συγκροτήσεως τῶν ὁποίων οὐδὲν γνωρίζομεν». Ὁ Th. Ziegler ὀνομάζει τὰ (Lokalzeichen) ἐντοπιστικὰ σημεῖα, συναισθηματικὰς ἀποχρώσεις. Ὁ W. Wundt τέλος ἐπεξέτεινε καὶ μετέπλασε τὴν τοιαύτην θεωρίαν διὰ διακρίσεως ποιοτικῶν καὶ ἐνδοεντατικῶν τοπικῶν σημείων εἰς τὰ διάφορα αἰσθητήρια καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν δράσιν καὶ τὸν ῥυθμὸν (κίνησις, ἀφῆ, ἀκοή) ὅπου παράλληλα αἰσθητήματα ἐσωτερικὰ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν προκαλοῦνται, τὰ ὅποια συγχωνεύονται πρὸς ἄλληλα καὶ συντελοῦσιν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου.

Ἡ συνείδησις, κατὰ τὸν Lotze, εἶναι ἴδιον τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ κύριον αὐτῶν χαρακτηριστικόν. Ἀσυνειδήτως ἢ ὑποσυνειδήτως δὲ συμβαίνουσιν αἰσθητήματα καὶ παραστάσεις. Ἡ ψυχικὴ δὲ λειτουργία καὶ ἀλληλεπίδρασις ἐν γένει δὲν ἐκδηλοῦται ἄλλως, εἰμὴ ὡς συνείδησις τ. ἔ. αὐτογνωσία καὶ σκόπιμος κατεύθυνσις.

Τὰ συναισθητήματα, ὁ Lotze, ὄχι μόνον ἀνεγνώρισεν ὡς σπουδαίους παράγοντας τῶν ψυχικῶν συνδέσεων, ἀλλὰ καὶ ὡς ψυχικὰ στοιχεῖα μετὰ τῶν αἰσθημάτων ἐρχόμενα εἰς φῶς καὶ ὄχι ἐκ τῶν παραστάσεων καὶ τοῦ μηχανισμοῦ αὐτῶν παραγόμενα, ὅπως ὁ Herbart ἐνόμιζεν. Συναισθητήματα καὶ αἰσθητήματα θεωρεῖ δύο οὐσιαστικῶς διάφορα καὶ ἐξ ἴσου ἀρχικὰ εἶδη ἐνεργείας τῆς ψυχῆς. Τὸ ὅτι ἀμφότερα συγχρόνως παρου-

παύονται, συμβαίνει διότι ὁ ἔξωθεν ἐρχόμενος ἐρεθισμὸς προκαλῶν τὸ αἰσθημα, προκαλεῖ συγχρόνως τὴν ψυχὴν καὶ εἰς ἐνεργεσίαν τινα, ἢ ὅποια γίνεται συνειδητὴ ὡς εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια. Εὐαρέσκεια δὲ ἢ δυσαρέσκεια δὲν προκύπτει μόνον ἐξ ὑπερμέτρου νευρικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀρμονικῆς ἢ δυσαρμονικῆς σχέσεως μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ νευρικῆς ἐνεργείας καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ψυχῆς ἀμέσως καὶ ἀνευ μεσολοβήσεως ἐγκεφαλικοῦ ὄργανου. Τὴν διάκρισιν μεταξὺ αἰσθήματος καὶ συναισθήματος ἐν τῇ ψυχῇ υποβοηθεῖ διπλῆ τις νευρικὴ λειτουργία, ἢ εὐθεΐα δὴλαδὴ κατὰ πρῶτον καὶ ποῦν ἀφ' ἑνός, ἢ ὅποια φέρει εἰς τὸ αἰσθημα καὶ ἢ μετ' ἐμποδίων ἢ ἀνευ τούτων κωλυτικῶς ἢ βοηθητικῶς συμβαίνουσα ἀφ' ἑτέρου, ἐξ ἧς προκύπτει ἢ δυσαρέσκεια ἢ ἢ εὐαρέσκεια. Ὅσα βραδύτερα αἱ βίσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουσιν οἱ ἐρεθισμοὶ τῶν αἰσθημάτων, τόσα ζωηρότερα τὰ συνοδεύοντα αὐτοὺς συναισθήματα. Εἰς τιύτας δὲ φροντίζει νὰ ἀνακαλύψῃ ὁ Lotze τὴν σημασίαν καὶ ἔννοιαν τοῦ σκοποῦ ἐν τῷ βίω. Δυσαρέσκειαν θεωρεῖ τὴν ἀμεσον συναισθητικὴν παρὰ τῆς ψυχῆς τῆς βλάβης, εὐαρέσκειαν δὲ τὴν ἐκουσίαν αὐτῆς τάσιν πρὸς εὐεργετικὴν ἐπίδοσιν. Ἡ τελεολογικὴ ὁμῶς αὕτη σχέσις κατὰ φυσικὸν λόγον δύναιται γὰ εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀμέσου σχέσεως μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ νευρικῆς λειτουργίας. Ἐλάκισμα καθ' ἑαυτὸ προκαλεῖ εὐάρεστον αἰσθημα καὶ ἂν ἀκόμη ἀργότερον ὡς δηλητήριο ἤϊελεν ἐπιδοσίῃ. Τὸ συναισθημα λοιπὸν «οὐδέμίαν ἔννοιαν δίδει ἐκ τοῦ βλαβεροῦ ἢ τοῦ ἀφελίμου τοῦ ἐρεθισμοῦ» ἀλλὰ μόνον «τὴν μερικὴν καὶ στιγμιαίαν συμφωνίαν μεταξὺ ἐπιδοσίσεως ἐρεθισμοῦ καὶ τῶν ὄρων τῆς ζωϊκῆς ἐνεργείας» ὑποδεικνύει. Τὰ συναισθήματα μετὰ τῶν αἰσθημάτων λοιπὸν ἀποτελοῦσι κατὰ τὸν Lotze τὴν βίσιν τῆς διανοητικότητος καὶ ἠθικότητος, τῆς αὐτοσυνειδησίας, τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν τάσεων. Ποίαν θέσιν ὁμῶς ἔχει ἢ βούλησις μεταξὺ αὐτῶν; Περὶ τούτου δὲν δίδεται σαφῆς ἔρμηνεία. Ἀπὸ τὰς ὁρμῆς θεωρεῖ διάφορον τὴν βούλησιν. Ἡ ὁρμὴ δὲν εἶναι «βούλησις ὑπαννούζουσα σκοπίμως τὸ σῶμα, ἀλλὰ αἰσθημα τοῦ πάθους τοῦ σώματος καὶ τῆς ἀκουσίας κινήσεως». Ἡ βούλησις προϋποθέτει τὴν παράστασιν ἑνὸς σκοποῦ καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιτυχίας ὡπως καὶ τὴν ἀπόφασιν. «Ὑπὸ ὄρισμένην ὅλως σημασίαν δυνάμεθα νὰ ἀνομάσωμεν βούλησιν μόνον ἐκεῖνο τὸ ψυχικὸν φαινόμενον, οὗτινος προσηγήθη ἀπόφασις συνεπεία σαφοῦς προσλήψεως τῶν μέσων καὶ τοῦ σκοποῦ». Δὲν ἀμφιβάλλει ὁμῶς ὁ Lotze ὅτι μὴ ταῦτα τὰ συναισθήματα ἔχουσι μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς βουλήσεως. Δυσάρεστα συναισθήματα τιθέμενα εἰς κίνησιν διὰ παραστάσεων ἀναπλαττωμένων, φέρουσιν εἰς ἄρσιν τῶν ἐμποδίων καὶ παραμερισμὸν τῶν ἐλλείψεων, εἰς

ἐπαναφορὰν προτέρων εἰρηνοϊκῶν συνθηκῶν. Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο διαβλέπει ὁ Lotze πάντα τὰ χαρακτηριστικά τῆς βουλήσεως. Ἄν καὶ δὲ τὸ ζήτημα δὲν τίθεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκτὸς συζητήσεως, δὲν ὑπάρχει ἐν τούτοις ἀμφιβολία ὅτι αἱ γενικαὶ γραμμαὶ περὶ βουλήσεως ἃς δίδει ὁ Lotze συμφωνοῦσι πρὸς τὰς βασικὰς συγχρόνους περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θεωρίας, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Lotze εἶναι εἰς ἐκ τῶν θεμελιωτῶν τῆς νεωτέρας καὶ συγχρόνου ψυχολογίας. Τὴν σπουδαιότητα δ' αὐτοῦ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ψυχολογίᾳ δὲν δίδουσι μόνον αἱ περὶ βουλήσεως καὶ συναίσθημάτων θεωρίαι αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ στάσις αὐτοῦ πρὸς ἕτερα ζήτήματα τῆς ἐρμηνευτικῆς ψυχολογίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Lotze, τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἠερμηνεύοντο ἄφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς περὶ εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν νεύρων θεωρίας τοῦ John. Müfler, ἄφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως». Εἰς εἰδοτὴν τῶν νεύρων ἐνέργειαν ἀπεδίδετο ἡ κατὰ ποσόν, ποιὸν καὶ τόνον συγκρότησις τῶν αἰσθημάτων καὶ ὁ σχηματισμὸς τῶν παραστάσεων, ζωϊκῆ δὲ δύναμις ἀνάλογος πρὸς τὴν ὕλικὴν δύναμιν ἐλαμβάνετο ὡς αἰτία τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὁ Lotze εὗρισκων ὅτι ἡ ἀναγραφὴ εἰδικῆς ἐνεργείας εἰς τὰ νεῦρα, ὄχι μόνον δὲν ἐρμηνεύει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ ἐπισκοτεῖ τὴν μέθοδον ἐρεῖνης, καταπολεμεῖ τὴν θεωρίαν ταύτην. Ἀναγνωρίζων δὲ καὶ ἀποδεικνύων ὅτι τό τε περιφερειακὸν καὶ τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα οὐδεμίαν ἄλλην ἰδιότητα ἐκτὸς τῆς μηχανικῆς καὶ φυσιολογικῆς ἐν τῷ σωματικῷ ὀργανισμῷ ἐνασκει, ἀναγκάζεται νὰ ἀποδώσῃ τὰ κατὰ τὸν σχηματισμὸν αἰσθημάτων, ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων εἰς εἰδικὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς, προκαλουμένην διὰ τῆς φυσιολογικῆς λειτουργίας καὶ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τοῦ σώματος καὶ ἐκδηλουμένην ὑπὸ τύπον ἀντιδράσεως, προσλήψεως, ἀφομοιώσεως κλπ. Τὸ μεταβατικὸν σημεῖον ἀπὸ τῆς καθαρῶς φυσιολογικῆς λειτουργίας τοῦ σώματος εἰς τὴν καθαρῶς ψυχικὴν, διακρίνει ὁ Lotze εἰς τὴν φυσιολογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐντοπισμοῦ τῆς ἐπιδράσεως καὶ τῆς ἀντιδράσεως διὰ τῶν «τοπικῶν σημείων» περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐπραγματεύθημεν. Ὅπως δ' ἀπορρίπτει τὴν περὶ εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν νεύρων θεωρίαν, οὕτω δὲν ἀναγνωρίζει καὶ δύναμιν ἰδιαίτεραν ζωϊκὴν ὡς αἰτίαν τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων. Ὅχι, ζωϊκὴ τις δύναμις ἀναπτυσσομένη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ὕλικὴν δύναμιν δι' ἀλληλεπιδράσεως τῶν σωμάτων, ἀλλὰ ψυχικὴ ἐνέργεια καθαρῶς πνευματικὴ ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Lotze τὴν αἰτίαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ καὶ δι' ἄλλων μὲν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς ἐξαρθήσεως τῆς ἐννοίας τῆς δυνάμεως καὶ κινήσεως, τοῦ αἰσθημα-

τος καὶ τοῦ ποσοῦ καὶ ποιοῦ τοῦ ἑξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἐκ τῆς ψυχῆς. Δύναμις, κίνησις, αἰσθημα (φῶς, ἦχος κλπ.) καθ' ἑαυτὰ συμβαίνοντα εἶναι ἀνύπαρκτα ἔφ' ὅσον δὲν γίνονται αἰσθητά, ἤτοι δὲν ἐκτιμῶνται, συγκρίνονται κλπ. παρὰ ψυχῆς. Φῶς, ἦχος κλπ. δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ὀφθαλμοῦ καὶ ὠτός, λέγει ὁ Lotze συμφωνῶν πρὸς τὸν Bois Reymond, ὅστις τὸ μωσαϊκὸν «Καὶ ἐγένετο φῶς» ἐρμηνεύει «Καὶ ἐγένετο φῶς, ἄρου ἐγένετο ὀφθαλμὸς».

Διὰ τῆς σημασίας λοιπόν, ἣν ἀποδίδει ὁ Lotze εἰς τὴν φυσιολογικὴν λειτουργίαν ἄφ' ἑνός, διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως δ' ἄφ' ἑτέρου τῆς ψυχῆς ὡς ἰδιοτρόπου ἐνεργείας πνευματικῆς, προσπαθεῖ νὰ ἄρῃ μὲν ἐκ τοῦ μέσου τὴν μεταξὺ ὕλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ ἀντίθεσιν, νὰ δώσῃ δὲ ἐν τέλος εἰς τὸ πολυθρόλλητον ζήτημα περὶ οὐσίας ψυχῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν καθώρισε πλήρως καὶ ἀκριβῶς τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τοῦ φυσικοῦ (σωματικοῦ ὀργανισμοῦ) πρὸς τὸ ψυχικὸν καὶ πνευματικόν, ἔδωκεν ὅμως τὴν κατεύθυνσιν πρὸς νέας ἐρεῦνας διὰ τῆς φυσιολογίας καὶ τοῦ πειράματος, ὡς καὶ διὰ τῶν παρατηρήσεων, ἐξ ὧν προέκυψεν ἡ σύγχρονος ψυχολογία διὰ τοῦ W. Wundt. Πρὸ τοῦ ὅμως πραγματευθῶμεν περὶ τῶν ψυχολογικῶν θεωριῶν τοῦ W. Wundt, ὀφείλομεν νὰ εἰς τὴν βλέμμα καὶ εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Ed. von Hartmann, αἱ ὁποῖα ἀποτελοῦσιν ἐξέλιξιν τῶν θεωριῶν τοῦ Schopenhauer καὶ ἰδιαιτέραν κατεύθυνσιν ἐν τῇ συγχρόνῳ ψυχολογίᾳ ὑπὸ τὸν τίτλον θεωρίας περὶ ὑποσυνειδήτου.

β'. Αἱ θεωρίαι τοῦ Eduard von Hartmann (1842—1900).

Ὁ Ed. von Hartmann, ὅπως καὶ ὁ Lotze, δὲν θεωρεῖ ἱκανὴν τὴν ὑλιστικὴν ἢ τὴν ἰδεαλιστικὴν ἄποψιν διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἄλλὰ τὰς φυσιολογικὰς λειτουργίας καὶ τὴν σημασίαν ἐν γένει τοῦ σώματος δὲν λαμβάνει ὡς πρωτεῖον χαρακτηριστικὸν τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Οὗτος, κατ' αὐτόν, εἶναι ἐσωτερικὴ τις ἰδιότης ἐκδηλουμένη εἰς τὰς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ εἰς τὴν ἐν φύσει ἀλληλεπίδρασιν. Εἶναι ἡ «οὐσία καθ' ἑαυτήν» «Ding an sich» τοῦ Καντίου, τὴν ὁποίαν ἄλλοι μὲν ὀνομάζουσι ψυχὴν, ἄλλοι δὲ μονάδα, ἄλλοι πνεῦμα, ἄλλοι βούλησιν καὶ ἄλλοι συναίσθημα. Ἄλλ' ἡ οὐσία αὕτη κατὰ τὸν Ed. v. Hartmann δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὰς μηχανικὰς καὶ φυσιολογικὰς λειτουργίας, διότι αὕτη αὕτη ἀκριβῶς συντελεῖ εἰς τὴν ἐν τῇ φύσει ἀλληλεπίδρασιν καὶ εἰς τὴν σωματικὴν λειτουργίαν καὶ ὡς τοιαύτη γενικῶς φέρει τὸν χαρακτήρα τῆς γενικῆς ἐπικρατούσης, βουλήσεως ὑποσυνειδήτου καὶ μὴ δυναμένης νὰ